

RECENZIJOS

ISSN 1392–1681

LIETUVOS DEMOKRATINIS DISKURSAS: POLITOLOGINĖS JUNGTYS, ISTORINĖS SANKIRTOS*

Formali teisinė Lietuvos integracija į brandžios demokratijos šalių gretas – tik pirmas, nors ir esmingiausias, žingsnis į visavertės konsolidacijos procesą. Tačiau jo plėtra vis išakmiau diktuoja poreikį išsamiau teoriškai apmąstyti ir rekonstruoti istorinę demokratinio diskurso eigą bei peripetijas. Visapusiškos modernizacijos projektų realizacija, kaip žinoma, nesibaigia mechanišku demokratijos idealų ir vertybių perkėlimu į nacionalinį kontekstą. Jei tautinis bei valstybinis mentalitetas nėra visokeriopai išipareigojęs ryžtingai ir atsakingai vykdyti praktinės demokratijos užduotis, deklaruojami lozungai virsta tuščia retorika ir galiausiai degradoja į vulgarųjį populizmą.

Mūsų dėmesio objektas – Lietuvos intelektualinė patirtis – išryškina tiek tipiškas problemas, tiek specifines, net unikalias idėjines ir politologines demokratijos suvokties raidos ypatybes. Jų aprašymas ir analizė tampa tuo aktualesni, kuo plačiau nūdienos visuomenė ir valstybė įsitraukia ir dalyvauja demokratijos imperatyvais grindžiamoje tarptautinėje ir globalioje politikoje.

Panašios pakraipos tyrimai įvairiais aspektais plėtojami daugelyje užsienio ir vietinių politologinio bei istorinio pobūdžio publikacijų¹.

* S. Šiliauskas. Demokratijos refleksija Lietuvos politinėje mintyje (1918–1940). Monografija. Klaipėda, 2002.

¹ Žr., pavyzdžiui, A. E. Senn. Bundanti Lietuva. Vilnius, 1992; A. Lieven. Pabaltijo revoliucija: Estija, Latvija, Lietuva – kelias į nepriklausomybę. Vilnius,

Tačiau natūraliai dominuojantis aprašomasis-analitinis ir istorinis-evoliucinis jų pobūdis vertintinas greičiau kaip empirinis gilesnių teorinių bei metodologinių išvalgų pagrindas.

Recenzuojama monografija, skirta demokratijos sampratos interpretacijoms įvairiose tarpukario Lietuvos politinės minties srovėse, laikytina vienu pirmųjų mėginimų pasukti teorinių tyrimų keliu.

Autorius pasirinko originalią ir perspektyvią prieigą – pažvelgti į demokratijos idėjos supratimo bei artikuliacijos istoriją per modernių demokratijos koncepcijų ir teorijų prizmę. Toks metodologinis požiūris atveria galimybes: 1) apibrėžti nagrinėjamo laikotarpio demokratijos prigimties išvalgų ribas ir jas determinuojančius veiksnius; 2) parodyti demokratijos konceptų vietą alternatyvių jiems politinių, ideologinių nuostatų kontekste; 3) išryškinti demokratijos, tuometinės Lietuvos politologinės minties ir politinės praktikos sankirtas; 4) ekstrapoliuoti ir palyginti tuometinius ir modernius demokratijos refleksijos būdus bei jų realizavimo išteklius. Suprantama, išsamus monografijoje analizuojamų demokratijos sampratų įvairovės apibendrinimas visais reikšmingais aspektais peržengtų tematinės recenzuojamo darbo ribas, tačiau pasiekti rezultatai leidžia aiškiau nužymėti tolesnes vaisingų pastangų nurodyta linkme gaires.

Struktūriškai S. Šiliausko monografija susideda iš įvado, penkių skyrių, kurie suskirstyti į poskyrius, ir reziumuojančios pabaigos.

Pirmajame skyriuje, pavadintame „Laisvė, lygybė ir demokratija“, nagrinėjama, kaip Lietuvos krikščionių demokratų, liaudininkų, socialdemokratų, tautininkų ideologai sprendė laisvės ir lygybės dilemą, vertinimo kriterijais imant šiuolaikinių politologų G. Sartori, R. A. Dahlo ir kt. nuostatas. Pirmiausia analizuojamas krikščioniškos demokratijos teoretikų siekis subalansuoti krikščionybės pagrindu lais-

1995; R. Lopata. Lietuvos valstybingumo raida 1914–1918 metais. Iš Lietuvių atgimimo istorijos studijų. Vilnius, 1996. T. 9; Penkeri Lietuvos valstybingumo atkūrimo metai: konferencijos medžiaga. Vilnius, 1997; Č. Bauža, P. Setkauskis. Lietuvos valstybingumas XX amžiuje. Atkūrimas ir tęstinumas. Vilnius, 2002; ir kt.

vės ir lygybės principus ir suteikti demokratijai neliberalų pavidalą. Pažymėtina filosofo S. Šalkauskio, argumentavusio teiginį, kad liberalioji demokratija nerado mechanizmo, kaip apsaugoti žemesniųjų sluoksnių žmonių teises ir užkardyti jų pavergimą, pozicija. Savo ruožtu, S. Šalkauskio veikiami katalikų intelektualai romuviečiai (Z. Ivinskis, J. Keliuotis, A. Maceina ir kt.) mėgino nutiesti „trečiąjį kelią“ tarp liberalizmo ir diktatūros remdamiesi personalistinės „organinės valstybės“ koncepcija. Personalizmas, išskeldamas žmogaus-asmens pirmenybę žmogaus-individo atžvilgiu, iš tikrųjų nutiesė kelią elitarizmui, mat dvasiškai brandesnės (katalikiškąja prasme) asmenybės, anot autorių, prisiimdamos rimtesnę atsakomybę, kartu pelno ir rimtesnes teises. Tokiu atveju, pažymi S. Šiliauskas, esminė problema – kaip užtikrinti politinę laisvę (angl. *freedom from*) ir politinių teisių lygybę – paliekama nuošalyje. Romuviečių tikslas – „organiškai“ suderinti autoritetą ir laisvę, tvarką ir laisvę remiantis solidarumo, meilės ir pan. vertybėmis – įklimpo formalioje retorikoje, kai tik iškilo sunkumų bandant empiriškai aprašyti politinius mechanizmus jam įgyvendinti.

Liaudininkai, priešingai krikdemams, akcentavo lygybės principo prioritetą demokratijoje. Anot T. Toliušio, žmonių lygybės dėsnis yra pirmutinis demokratijos dėsnis, iš kurio išplaukia visi kiti dėsniai. Grįsdami tezę „Kuo daugiau lygybės, tuo daugiau demokratijos“, jie taipgi atakavo liberalizmą – esą šis yra „įstrigęs“ negatyviosios laisvės sistemoje.

Socialdemokratų teorinis įnašas faktiškai apsiribojo doktrinieriška sentencija, neva tik socializmas galės garantuoti „faktinę“ socialinę lygybę, taigi ir „tikrąją“ laisvę.

Daroma išvada, kad išvardytos „demokratijos be liberalizmo“ versijos ignoravo procedūrinį santykio tarp laisvių ir lygybės ryšį: neįtvirtinus politinės, arba negatyviosios, laisvės demokratija apskritai pasmerkta degraduoti. Tatai, S. Šiliausko nuomone, atspindėjo lietuvių politinės sąmonės vėlavimo fenomeną, ypač trečiajame dešimtmetyje.

Tautininkų mintis pabrėžtinai kvestionavo pačią demokratijos idėją. Įrodinėta, kad „mechaninė“ lygybė vedanti prie neatsakingos dau-

gumos viešpatavimo (A. Smetona), o tikroji „teisingumo lygybė“ suponuoja vienintelį efektyvų, t. y. hierarchinį, valdymą (J. Razma). „Tikrosios laisvės“ klausimą tegalinti spręsti korporatyvinė, net fašistinė valstybė, kurioje asmens laisvė turinti nusileisti tautos valiai. Panašūs samprotavimai būdingi ir visai tarpukario Europos antidemokratinei mąstysenai, tad ir teoriškai, ir praktiškai jie grindė totalitarinių režimų pateisinimą.

Brandesnė laisvės ir lygybės sąvokų interpretacija aptinkama teisininko P. Leono darbuose, parašytuose ne be B. Constanto, A. Esmeino teiginių. Vienas iš nedaugelio lietuvių teoretikų P. Leonas ganėtinai kvalifikuotai subordinavo įvairialypes laisves asmeninei pilietinei laisvei. Tačiau kalbant apie ji reikia konstatuoti, jog tuometinėje Lietuvoje išsivyravo priešinga tendencija – menkinti individualiąją politinę laisvę, o tai tapo viena rimčiausių kliūčių modernesnei demokratinei sąmonei atsirasti.

Antrajame skyriuje – „Liberalizmas ir demokratija“ – aptariamas liberalizmo ir demokratijos santykių suvokimas tarpukario Lietuvoje. Vėlgi pažymima, kad tuomet objektyviai susiklostė liberalizmo sampratos „vėlavimo“ situacija, nulėmusi supaprastintą arba tiesiog klaidingą liberalizmo aiškinimą, ypač būdinga tautininkų lyderiams. A. Smetonos tikinimu, liberalizmo yda – tai jo polinkis į anarchiją, vienpusiškas laisvių ir teisių išskėlimas, atmetant pareigas. Pasitelkus Vakaruose paplitusią civilizacijos krizės koncepciją imta teigti, kad autoritarizmas dėsningai pakeitęs liberaliąją demokratiją (I. Tamošaitis). Be to, liberali santvarka esanti svetima tautos misijai – pasakyti pasauliui savo lietuvišką žodį. Didžiausias liberalizmo trūkumas kilintis iš parlamentinės santvarkos, skaidančios vieningą tautinį organizmą. Apeliuota į tai, kad liberalizmui buvo nepalanki to meto ekonominių, socialinių įvykių logika, todėl Lietuvai objektyviai buvo privalu tvarkytis pagal etatizmo gaires, įskaitant fašizmą.

Kitais, būtent metafiziniais, motyvais vadovavosi krikščioniškoji liberalizmo kritika. A. Maceina kaltino jį sugriovus kosminį hierarchiškumą, visuomenės organiškumą, o J. Keliuotis – Dievo teisės neigimu

bei individualizmo egzaltavimu. S. Šalkauskis prikišo liberalizmui, neva šis paskatino „civilizacijos krizę“ ir kartu atvedė demokratiją prie išsigimimo į savo priešybę – bolševizmą, kuris savo ruožtu paskatino ne mažiau nepriimtina kontrrevoliucinę reakciją – fašizmą bei nacional-socializmą. Filosofas buvo įsitikinęs, jog katalikiškoji pasaulėžiūra turinti integruoti tai, kas liberalizmo, demokratizmo, socializmo idėjose buvo teisinga ir atliepė romuviečių organinės valstybės koncepciją.

Socialdemokratams ir liaudininkams demokratija atrodė labiau atitinkanti jų tikslus nei ribotas liberalizmas. Nors socialdemokratų ideologas V. Čepinskis laikė socializmą liberalizmo įpėdiniu, vertino pirmtaką kaip nepakankamą pagrindą plėsti demokratiją ekonomikos srityje. Prieštaringesnė ir dinamiškesnė buvo liaudininkų pozicija. J. Mantvila (J. Lazauskas) ragino atmesti liberalizmą dėl ekonominės (proletarinės) demokratijos, o V. Kvieska agitavo lietuviškąją buržuaziją vienyti po klasikinio liberalizmo, arba „moderniojo demokratizmo“, vėliava, kad būtų galima atsispirti liberalizmo įtakai. M. Mackevičius dėjo viltis į siauro, liberalaus individualizmo transformaciją į „kolektyvinį individualizmą“, praturtino pastarąjį kolektyvinės gerovės, teisingo produktų paskirstymo idėjomis. Liaudininkų ideologinės nuostatos liberalizmo atžvilgiu išsiskyrė kontroversiškumu. Kontroversijų ištakos glūdėjo klaidingai suvoktoje demokratijos ir liberalizmo perskyroje, kai pirmosios maksimizavimas būdavo siejamas su antrojo pamatinių komponentų griovimu.

Atskirame poskyryje gvildinama liberalistinė M. Romerio „realiatyvinio solidarizmo“ koncepcija, turėjusi pranokti senąjį liberalųjį ekonomizmą. Pagal šią koncepciją, valdžią laimėjusieji „naujieji solidaristai“ pradės kurti socialinę harmoniją nebe konkurencijos tarp individų pagrindu, o bendradarbiavimo tarp visuomenių grupių aplinkoje. Deja, į klausimą, kaip „solidarizmas“ išvengs transformacijos į banalų korporatyvizmą pavojaus, liko neatsakyta.

Apibendrinant šias pakraipas monografijoje diagnozuojama Lietuvos politinės minties negalia užčiuopti moderniosios demokratijos horizontus. Užtuot ieškojus liberalizmo ir demokratijos sintezės, kur

kas noriau propaguota populiari tuometinėje Europoje klasikinio liberalizmo saulėlydžio tezė.

Trečiojo skyriaus tema – „Tauta, valstybė ir demokratija“. Jo paskirtis – analizuoti lietuviškojo nacionalizmo, valstybingumo ir demokratijos sąryšio politologines refleksijas. S. Šiliausko knygoje parodoma, kad tarpukario Lietuvoje dominavo tautinės valstybės prioritetų tema, kurią dramatinavo nuolatinė istorinė grėsmė. Šios dingstimi tautininkai besąlygišką pirmenybę teikė organiniam visetui – tautai bei jos atstovui – valstybei. Šiuo pagrindu imta diskredituoti parlamentarizmą kaip tautos ir valstybės charakterį paralyžiuojančią tvarką (I. Tamošaitis), o vienybę skaldančių politinių partijų vieton šauktis tautos vadų (A. Gustainis).

Konservatyvaus, antidemokratinio nacionalizmo nuotaikas fundavo ligi šiol prieštarinčiai vertinamo A. Maceinos kultūrologija. Tauta, pasak filosofo, esanti organiškojo bendruomeninio principo, dėsningai keičiančio susikompromitavusį demokratinį draugijos principą, išraiška. Tad ir naujosios valstybės bruožai – tautiškas totalumas, kultūriškumas, pedagogiškumas – kyla iš prigimtinio tautinio prado, nesuderinamo su partinių interesų sklaida. Kadangi tautos ir valstybės ribos sutampa, tai kitataučiams lemta arba asimiliuotis, arba būti deportuotiems į savo valstybes. A. Maceina nesusrūpino, kuo gi tada skiriasi „tautiškas totalitarizmas“ nuo jo paties anksčiau sukritikuoto nacionalizmo, nekalbant jau apie totalitarizmą. Tiesmukas, mistiškas organizmas bei vitalizmas, kultūros iškėlimas virš politikos, liberalizmo demonizavimas – visa tai, S. Šiliausko teigimu, suartino A. Maceiną, radikalius tautininkus su antidemokratinio politinio minties sparno atstovų požiūriu į tautos, valstybės ir demokratijos santykį.

Demokratinės linijos šalininkams prisiėjo ginti demokratijos idealus nuo suvulgarinimo, siejimo su antipatriotizmu ir pan. Autoritarinio režimo skelbiamą tautos vienybę kairieji išvadino „išsakyta vienybe“, o įsigalėjusį nacionalizmą – „gyvulišku nacionalizmu“. Tiek kairieji liaudininkai, tiek socialdemokratai orientavosi į socializuotą demokratijos

modelį, kuriame vyravo tautos daugumos – darbo liaudies interesai. Tautos ir liaudies tikslus balansavo toks J. Mantvilos suformuluotas šūkis: „Tautai – valstybė, liaudžiai – demokratija“. Kaip priemonę neutralizuoti tendenciją link nacionalsocializmo LSDP ideologas V. Čepinskis siūlė atsisakyti tautų suvereniteto principo. Recenzuojamos monografijos autorius pritaria Č. Laurinavičiaus nuomonei apie socialdemokratų utopiškumą, sukeitus šiems demokratinio ir nacionalinio veiksmų eiliškumą valstybingumo įtvirtinimo procese.

S. Šiliausko knygoje pabrėžiama M. Romerio palikimo reikšmė tuometinei politinei-idėjinei minčiai. Kaip alternatyvą ideologizuotam demokratijos ir nacionalizmo sąveikos aiškinimui teisininkas pateikė „nacionaldemokratijos“ koncepciją. Monografijoje aprašoma M. Romerio pažiūrų evoliucija nuo demokratijos ir nacionalizmo priešino iki pripažinimo, jog abu reiškiniai paties gyvenimo, istorijos verčiami derintis vienas prie kito. Pažangus šio proceso padarinys – „nacionaldemokratija“, arba civilizuotas nacionalizmas, užuominų į kurią galima aptikti Lietuvos 1928 m. Konstitucijoje. Argumentuota tuo, kad demokratinės daugumos principas sudarė prielaidas valstybei virsti tautine, o iš žmogaus ir piliečio teisių šūkio gimė „tautų teisių“ ir apsisprendimo šūkis. Kita vertus, nacionalizmas savaip deformuoja valstybės demokratinį turinį, bet neiškraipo jos teritorinės esmės. M. Romerio manymu, visuomenės mokslas, ypač dėl Prancūzijos Didžiosios revoliucijos įtakos, turėjęs konstatuoti kryptingą socialinių junginių poveikį valstybės valdžiai. Baigiant „nacionaldemokratijos“ koncepcijos analizę pripažįstama, kad ji siejasi su šiuolaikinio politikos mokslo išvada, jog tam tikra valstybinio nacionalizmo dalis neišvengiama bet kurioje jaunoje demokratijoje.

Ketvirtajame skyriuje, pavadintame „Vertikaloji demokratija“, aptariami politinės vadovybės ir masių sąveikos aktualijų apmąstymai tarpukaryje. Metodologinės „prizmės“ vaidmenį S. Šiliausko tyrime vaidina D. Held ir kitų elitų koncepcijos teoretikų demokratijos modelio interpretacija, pagal kurią dabartyje demokratinį dalyvavimą išstumia valdančiųjų atrankos procedūriniai (instituciniai) mechaniz-

mai, laiduojantys individualius piliečių pasirinkimus tarp konkuruojančių elito grupių.

Remiantis šiuo požiūriu, anot autoriaus, galima pagrįstai teigti, kad krikščioniškoji srovė tarpukario Lietuvoje užėmė realistišką vidurio poziciją tarp antidemokratinio elitarizmo (tautininkai) ir anti-elitarinio demokratizmo (kairieji). Hierarchijos pradą – „aristokratizmą“ S. Šalkauskis derino su masių dalyvavimu rinkimuose, kuriuose legitimuojama geriausių, rinktinių vadų lyderystė. Pasak filosofo, tariamą demokratizmo krizės įspūdį išsklaidysianti aristokratizmo – demokratizmo sintezė krikščionybės pagrindu, kada valdžią pelnys tik „šviesuomenė“.

Kitas žymus tarpukario Lietuvos filosofas L. Karsavinas tvirtino esant antagonizmą tarp demokratijos ir elito valdymo. Jis teigė, kad dėl „simfoninės“ visuomenės prigimties valstybėje turi būti valdantysis ir valdomasis gyventojų sluoksniai. Geriausia valstybės organizacija yra ta, kuri padeda valdantiesiems vystytis iš tautos, nuolat bendrauti su tauta, o tai trukdo valdžiai išsigimti. Visam tam demokratija nelabai tinkanti, nes ji gyvena partinių interesų kova.

Abiejų nepanašių filosofų pasvarstymuose apie vadovybės atranką ir bendravimą su tauta jau galima, autoriaus nuomone, išvelgti procedūrinės demokratijos užuomazgų. Vis dėlto įveikti vyraujančios opozicijos legalaus elito atžvilgiu tuomet neįstengta. Tai ryškiausiai atskleidė polemikoje dėl demokratijos ir vadų, ypač po 1926 m. perversmo. Politinę išmintį, autoritetą kraštutiniai tautininkai R. Michesas, V. Juodeika ir kiti priskyrė vadams, kurie ateina patys, be balsavimo ir rinkimų, ir būtent jie reikalingi tautos valiai pasireikšti. Šiems tautininkams oponavęs liaudininkas J. Mantvila (J. Lazauskas) prieštaravo, kad tikroji demokratija esanti ir tikroji aristokratija, jei tik autoritetas pripažįstamas laisva valia, kritikuojamas ir kontroliuojamas.

Romuviečiai autoritetą laikė pamatiniu „organinės valstybės“ principu. Autoritetas, jų įsitikinimu, turi būti antasmeninės kilmės. Žmogus turi paklusti kitam žmogui dėl pastarojo atliekamų funkcijų, kom-

petencijos ar asmenybės kilnumo. Autentiško autoriteto valdžia visiškai svetima žmogaus asmenybę žeminančiam jo valios pajungimui vado valiai.

Išvadinėse skyriaus pastraipose konstatuojama, kad nei akademinė, nei publicistinė mintis tarpukaryje dar nebuvo pasirengusi pakilti virš antidemokratinio elitarizmo ir antielitarinio demokratizmo konflikto ir įtraukti į politinį diskursą konkurencinės elitarinės demokratijos įžvalgų.

Šeštojo skyriaus, pavadinto „Demokratijos modeliai“, tikslas – susisteminti tarpukariu aptinkamas demokratijos sampratas. Kalbant apie liaudininkų pažiūras pažymima, kad postulas: „Viskas liaudžiai, per liaudį ir drauge su liaudimi“ laikui bėgant vis labiau būdavo papildomas įvairialypėmis nuostatomis. Dešinieji liaudininkai, pavyzdžiui, V. Kvieska, orientavosi į klasikinį ekonominį liberalizmą ir iš jo plaukiantį ginamosios demokratijos modelį. Populiarus buvo liberaliosios evoliucinės demokratijos modelis, kurį nuosekliausiai plėtojo teisininkas P. Leonas, akcentavęs piliečių laisvių apsaugą, valdžių paskirstymą ir pan. Betgi liaudininkai menkai artikuliuojo savo idėjines paieškas ir beveik nepriartėjo prie vienos, teoriškai respektabilios demokratijos sampratos.

Dar mažiau tradicinės demokratijos konceptų atnaujinimu domėjosi socialdemokratai, kurie tenkinosi vakarietiška „klasikinė“ demokratijos vizija. Atnaujinimas buvo suprantamas tik viena prasme: „tikroji“ demokratija turi virsti ne tik politinė, bet ir socialinė, paremta socialistu ūkiu. Tiesa, V. Čepinskis parlamentinę demokratiją vertino kaip tobuliausią politinės kultūros formą, tačiau panašūs vertinimai, sumišę su senomis marksistinėmis dogmomis, teikė kairiajai demokratinei minčiai tik eklektiškumo bruožų.

Autentiškiausia tarpukariu demokratijos samprata, autoriaus manymu, priklauso krikščioniškajai srovei. Tradiciškai žvalgytasi neliberalių demokratijos variantų, vienas kurių – S. Šalkauskio pilnutinės demokratijos koncepcija. Joje pasisakoma už demokratijos išplėtimą į socialinę-ekonominę ir kultūrinę sritis, t. y. už korporatyvinę de-

mokratijos modelį kaip būdą realizuoti dorinius lygybės, laisvės ir solidarumo priesakus. Senasis parlamentinis režimas, nepriderintas prie korporatyvizmo ir kultūrinės autonomijos reikalavimų, esą nepajėgus įveikti egzistencinės demokratijos krizę.

P. Slavėnas tarpukario demokratijos pralaimėjimą susiejo su bendra demokratizmo krize, kurios priešastimi įvardijo elito idėjinę dezorientaciją, būtent sąjungą su materializmu, su Europai būdingu anti-religiškumu.

Apibendrinamas autorius pabrėžia, kad krikščioniškoji srovė per visą tarpukario laikotarpį balansavo tarp klasikinio (evoliucinės) ir modernesnio (korporatyvinės) demokratijos modelių. Abstraktūs idealistiniai svarstymai menkino šios krypties ideologų pastangas modernizuoti demokratinę viziją. Bet ir kairioji demokratinė mintis neįstengė peržengti tai vienaip, tai kitaip socializuojamų politinės demokratijos vaizdinių ribų. Ką ir sakyti apie tautininkus, kurie niekuomet nebuvo nuoširdūs demokratai ir nekūrė jokio demokratijos modelio tikraja to žodžio prasme.

Recenzuojamos S. Šiliausko knygos „Pabaigoje“ reziumuojama, kad diskusijos demokratijos Lietuvoje klausimu (1918–1940) turinį bei formą lėmė vėluojančią modernizaciją atspindintys veiksniai: receptyvumas, teorinio pasirengimo stoka, ideologinis angažuotumas. Šiomis aplinkybėmis politinė mintis vargiai būtų galėjusi įkopti į teorines aukštumas – ją pirmučiaisiai varžė ideologinės polemikos interesai. Dėl to kairiosios demokratijos srovės atstovams pritrūko laiko ir intelektualinių išteklių visapusiškesnei demokratijos refleksijai.

Tuo aiškintina, kodėl tarpukaryje laisvės ir lygybės principų dėmės problema neįgavo savarankiško teorinio statuso. Idėjinės kovos prieš autoritarizmą sąlygomis kairiajai minčiai labiau rūpėjo „objektyvi lygybė“ nei individuali politinė laisvė. Pastaroji buvo aukojama dvasinei laisvei ir krikščioniškajame „organinės valstybės“ modelyje. Pasitelkę „visumos laisvės“, „teisingumo lygybės“ ideologemas tautininkai siekė diskredituoti pačią demokratiją ir pateisinti autoritarinį režimą.

Visas sroves vienijo negatyvus ir supaprastintas požiūris į klasikinio liberalizmo prigimtį, ekonominės ir politinės dedamųjų suplakimas, jo esmės neskyrimas nuo istorinio pavidalo. Tai sutrukdė suvokti individų politinių teisių ir laisvių vertybių reikšmę projektuojant moderniąją demokratiją.

Dėl normatyviškumo persvaros liberalizmo kritikoje krikščioniškoji mintis neįžvelgė šio tobulėjimo potencialų ir teikė pirmenybę nuo liberalizmo „apvalytai“ demokratijai. Liberalioji demokratija tautininkų akyse atrodė kaip atgyvenusi istorinė stadija, kurią pakeisti turėtų autoritarizmas arba totalitarizmas. Socialliberalios tendencijos gajumas liaudininkų galvosenoje, nepaisant nenuoseklumo, praturtino Lietuvos politinę kultūrą modernizuoto liberalizmo idėjomis.

Demokratijos ir nacionalizmo santykio refleksijose atsiskleidė kolizija tarp pilietiškumo ir tautiškumo – kairieji vienpusiškai akcentavo sociologizuotą demokratijos prioritetą, o dešinieji – nacionalinį momentą tautos narių teisių apsaugos sąskaita.

Negausios metodologinės novacijos ketvirtajame dešimtmetyje bylojo apie tam tikrą politinės sąmonės lygį. Iš jų greta S. Šalkauskio demokratizmo, P. Leono politinės laisvės fundavimo išsiskyrė ligi šiol nepraradusi aktualumo M. Romerio „nacionaldemokratijos“ koncepcija. Joje akcentuojamas reikalavimas atsisakyti abstrakčių demokratinio diskurso schemų ir kliautis politinių realijų analize, kad efektyviai būtų stabdoma slinktis į fašizmo ideologemą. Tam tikrų galimybių prisidėti prie Europoje užgimstančios konkuruojančių elitų demokratijos teorijos plėtojimo turėjo krikščioniškieji pamąstymai dėl vadovybės atrankos principų, bet jų plėtotę blokavo išvešėjęs tarpukaryje antiliberalizmas. Minėta aplinkybė – rimčiausia kliūtis, kurios taip ir neįveikė bendros pastangos modernizuoti tuometinę demokratinę savivoką.

Toliau S. Šiliauskas išvardija mums jau žinomus demokratijos artikuliuojamų modelių, būdingus kiekvienai atskirai iš aptartų politinės minties krypčių. Baigiamoji išvada formuluojama taip: nors demokratijos sampratų kalbamuoju laikotarpiu plėtotę skatino

ideologinės polemikos užduotys, laipsniškas artėjimas prie to meto vakarietiškos demokratijos sampratos yra vertingiausia ir aktualiausia Lietuvos politinės minties istorinio paveldo dalis.

Suprantama, tyrimas, atliktas remiantis moderniu demokratijos konceptų istorinio-teorinio palyginimo ir analizės būdais, neišvengė kai kurių tiesmukiškų analogijų ir pernelyg modernaus nušviečiamų idėjų bei nuostatų interpretavimo. Galbūt viena autoriaus metodologinių preferencijų ambivalentiškumo priežasčių – specifinių retroanalizės būdų ir metodų darbo pradžioje nepristatymas ir neaptarimas. Todėl neišvengiamai improvizacinis analizės pobūdis vietomis stokoja konteksto (pvz., tuometinės Europos intelektualų idėjinio poveikio Lietuvos teoretikų įžvalgoms). Matyt, tai autoriaus išankstinės metodologinio konstruktyvizmo pozicijos padarinys, galbūt pateisinamas modernios ir istorinės teorinių prieigų dermės ypatumais.

Apskritai vertindami S. Šiliausko Lietuvos politinės minties studiją manytume, kad autoriaus darbas reprezentuoja įdomų ir reikšmingą tyrimą, atliktą remiantis nestandartine prieiga. Imponuoja aiškus pasirinktos temos klausimų formulavimas, nuoseklus jų sprendimas laikantis prisiimtų metodologinių įsipareigojimų. Ganėtinai plačiai ir kvalifikuotai komentuojami kitų tyrėjų įdirbiai Lietuvos politinės istorijos srityje.

VLADIMIRAS TRIMAILOVAS